

ЦЕРСКИ МАНАСТИРИ – ЊИХОВ КУЛТУРНО-ИСТОРИЈСКИ ЗНАЧАЈ И ТУРИСТИЧКЕ ВРЕДНОСТИ

Садржај: Почетком XXI века туристичка понуда се усмерава више ка производима, чија је потражња мотивисана духовним потребама. Посебно место међу њима заузима религиозни туризам, који је уско везан са културом и културно-историјским вредностима. Сакрални објекти Западне Србије, посебно манастири, значајни су као носиоци историјских, духовних и уметничких порука из прошлости, те се као такви могу туристички валоризовати. Не само локални, већ и национални значај имају велики црквено-манастирски комплекси на падинама Цера. Четири манастира представљају просторну културну целину, и по својој лепоти и културно-историјском значају могу се поредити са фрушкогорским манастирима. Религиозни туризам је данас интегрисан са културним туризмом. Његове форме на просторима Мачве, Посавине и Поцерине сусрећу се и комбинују са сазнајним, пословним, екскурзионим, пешачким, лечилишним и рекреативним туризмом. Циљ овога рада је да истражи конкретне могућности за развој ове врсте алтернативног туризма у Мачви, Шабачкој Посавини и Поцерини.

Кључне речи: религиозни туризам, Цер планина, манастири, Радовашница, Чокешина, Петковица, Каона.

Abstract: At the beginning of XXI-century tourist offer is more directed toward products which demand is motivated by spiritual needs. A special place among them takes the religious tourism, which is closely tied to culture and cultural-historical values. Sacral objects in West Serbia, especially the monasteries, are important as holders of historical, artistic and spiritual messages from the past, and because of that could be valorised. Local and national significance have a great church-monastery complex on the slopes of mountain Cer. Four monasteries represent spatial cultural entity, and its beauty, cultural and historical significance can be compared with monasteries in Fruška Gora. Religious tourism is now integrated with cultural tourism. Form of religious tourism in the area of Mačva, Šabačka Posavina and Pocerina is combined with cognitive, business, excursions, walking, health and recreational tourism. The aim of this paper is to explore concrete opportunities for the development of this type of alternative tourism in Mačva, Šabačka Posavina and Pocerina.

Key words: Religious tourism, Mountain Cer, monasteries, Radovašnica, Čokešina, Petkovića, Kaona.

Улога религијских објеката и ритуала у туризму

Бројне дефиниције религиозног туризма своде се на закључак, да је то специјализовани вид туризма, мотивисан задовољавањем религиозних потреба. На првом Међународном конгресу о питањима религиозног туризма у Орланду на Флориди 2008. године тај вид туризма се дефинише као "путовање до дестинације с религиозним објектима и местима; путовање са духовним мотивима и циљевима и путовање за забаву у комбинацији са учешћем у колективним догађајима са

¹ Мр Љиљана Грчић, дипл. географ, Београд.

религиозним усмерењем" (Нешков М., 2008). Мотивација посете може бити да се види неки култни предмет или објекат, учествовање у религиозном ритуалу или молитва за опроштај греха. Са гледишта статистике тешко је да се разграниче и идентификују чисто религиозни од сазнајних мотивационих побуда туристичког путовања. Америчка научница Мери Нолан (Nolan, M. L. And Nolan, S., 1992) дала је класификацију религиозних туристичких атракција у три групе: светилишта, религиозни објекти и религиозни фестивали или јубилеји.

Светилишта су храмови или места где се сматра да су радили или су се јавиле важне религиозне личности, где се чувају реликвије, култни предмети, мошти светаца и где се одржавају специфични религиозни ритуали. На пример, у манастиру Чокешина чува се од 1830. године икона Покрова Пресвете Богородице Чокешинске, за коју је везан запис о «Павлијином чудотворном излечењу». У манастиру Радовашница чува се пет светиња: честице моштију св. Николе и св. Великомученика Георгија, реликвијар са честицама ребра Теодора Тирона (поклон манастира Хопово 1965. године), честице моштију Превлачких Великомученика и копија иконе Тројеручице (поклон манастира Хиландара).

Религиозни сабори и јубилеји карактеришу се масовношћу посетилаца, које се појачава, ако се богослужење врши у присуству високопостављених свештеника (нпр. патријарха, епископа). Црквена слава и вашар манастира Чокешина је Мала Госпојина; манастира Петковица - Петковача, када се одржава и сабор код цркве, као и на Преображење. Манастир Радовашница слави летњег св. Аранђела и тада се као и на св. Илију одржава сабор. Манастир Каона слави св. Арх. Михаила, сабор се одржава и на Велику Госпојину.

Има још једна категорија култних места у Поцерини – то су извори повезани са легендама или натписима са благодарношћу Богу за нечије чудотворно излечење. И ове атракције могу се укључити у туристичку маршруту која повезује церске манастире. Церски манастири су данас места не само за молитвено, духовно, него и за чисто људско уједињење у лепотама природе. Манастирска средина даје могућност за рекреацију у вишем духовном смислу. Туристичку атрактивност појачава леп околни ландшафт, са шумским комплексима, сеоским пејсажима и величанственим панорамама.

Има много примера данас у Србији, који потврђују растући интерес за религиозни туризам. Манастири као религиозни објекти са комплексним мотивима за посете, имају не само религиозну, него и архитектонску, историјску, културно-сазнајну вредност. У Поцерини у том погледу су атрактивни сви наведени манастири, укључујући и некадашњу манастирску цркву у Криваји. Црквено-манастирски комплекси у подножју Цера имају такође патриотску и васпитну улогу, као чувари националног духа и културних вредности (историјски вредних рукописних књига, црквених украса, реликвија). Духовне институције као власници и домаћини религиозних објеката и атракција имају важну улогу у креирању и презентовању тог туристичког производа.

Церски манастири

На релативно малом географском простору, на падинама Поцерине, налазе се четири манастира утонула у леп шумски предео, због чега се овај крај може назвати "Поцерска Света Гора". Планина Цер доминира над мачванском равницом, као што Фрушка гора доминира над суседним Сремом. Један од највиших врхова

Цера (Тројан, 606 m н. в.) као и рушевине средњевековног града на њему ("Тројанов град") носе име паганског бога, што значи да је вероватно ту било светиште према коме су окретали поглед и упућивали молитве Стари Словени, који су живели у мочварним и шумовитим пределима Мачве и Посавине. И хришћани су у скровитим пустим шумама Цера и Поцерине подизали своје цркве и манастире, од којих се неким изгубио траг у вихору историјских догађаја, а неки су истрајали до нашег времена да би нам пренели поруке из дубоке прошлости, културе и уметности српског народа на овим просторима. Они су у средњем веку рушени пред налетима Турака, обнављани и дограђивани, тако да се на њиховим зидовима и фрескама, огледа тешка историја српског народа, од средњег века до Другог светског рата, па и касније. Ови сакрални објекти могу се убројати у ред споменика који су значајни не само по својој историји, већ и по релативно добро очуваној архитектури. У време када су, по предању и легендама, настали церски манастири, Мачва, Шабачка Посавина и Поцерина је припадала Деспотовини. Најстарији и најчешће писани подаци о њима претежно се тичу интензивне преписивачке делатности њихових монаха, особито у XVI веку. На подручју шабачког кадилука спомиње се, у турском попису из 1548. године, 6 цркава, и то четири у шабачкој нахији (Криваја, Каона, Каменица и Радовашница) (*Ханџић А., 1970*). За време турске владавине, манастири су, поред верске, имали и важну културну и политичку улогу за српски народ. Према објављеним записима на књигама, које су сачуване, знамо да је у XVI веку у манастирима Радовашници и Петковици, постојао скрипторијум у којем су преписиване богослужбене књиге. У поцерским манастирима Чокешини и Каони, још почетком XVIII века радиле су прве школе у овом крају. Церски манастири су чували и неговали слободарске традиције српског народа. Посредством церских манастира, у време Првог и Другог српског устанка, стизала је и помоћ устаницима. Надомак манастира Чокешина одиграо се и познати Бој на Чокешини. Током Другог светског рата церски манастири су тешко страдали, опљачкани, били претворени у болнице (Чокешина) а поједини су доживели разарања, као манастир Радовашница, који је тада порушен. Због бурне историје не поклапа се време оснивања са временом градње садашњих манастирских цркава. манастирских зграда.

На подручју Мачве, Посавине и Поцерине почетком XIX века збивали су се значајни историјски догађаји, који су имали свог одраза, поред осталог, и на градитељску делатност и на ликовно стваралаштво. За церске манастире се везују имена познатих неимара и архитеката. У време кнеза Милоша неимар Милутин Гођевац, пореклом из Босне, обновио је манастир Чокешину (*Коларић М., 1958*). Светозар Ивачковић који је сматран најзначајнијом личношћу у области наше црквене архитектуре од 1855. до 1918. године, пројектовао је цркву манастира Каона (са Илкићем) 1884. године. Конак у Чокешини, рађен је 1928. године по пројекту познатог архитекте Момира Коруновић из Београда (*Кадиевић А., 2007*).

Поцерски манастири били су не само преписивачки центри рукописних књига већ и средишта уметничке делатности. Свака црква је имала зидне декорације у виду фресака, а олтарске преграде уобличене у виду иконостаса. У црквама и манастирима Мачве, Шабачке Посавине и Поцерине наилази се и на дела самоуких иконописаца. Теодор Стефановић Гологлавац насликао је иконе на иконостасу манастира Каона, 1766. године (Споменичко наслеђе, 2006). На иконостасу цркве у селу Накучани у Поцерини налазе се иконе молера Димитрија Братогрића. Хаци Рувим Нешковић (1754-1804), један од најпознатијих српских дрворезбара, овде је оставио нека своја дела. Међу његове најпознатије радове спада дуборезни крст,

рађен 1799. године за манастир Чокешину, а такође и за манастир Каону. После живе делатности зографских дружина и појединаца, на пример Николе Јанковића из Охрида, Михаила Констатиновића из Битоља, Јована Стергејевић, познатог као Јања Молер, предност се даје ученијим сликарима. За време кнеза Милоша, повремено или дуже бораве у проучаваном подручју учени мајстори из Војводине. Георгије Бакаловић (1786 -1843), сликао је 1839. године игумана манастира Радовашница Теофила (*Јевтић М., 1980*). Исте године добио је посао да слика иконостас у манастиру Радовашница. Никола Марковић (1843-1889), познати српски сликар, израдио је иконостас у Чокешини. Академски сликар, Андреј Биценко, који је дошао у Србију око 1920. године као руски емигрант, 1945. године насликао је у Каони 6 икона (Марковић Т, 2001). Нажалост, од првобитног фонда фресака, икона и реликвија мало је шта сачувано, што представља ненадокнадив губитак за српску уметничку баштину. Данас поцерски манастири, поред архитектонске вредности, имају изразит културно-историјски значај. У манастирским и црквеним ризницама сачуване су и богослужбене књиге штампане у Русији у XVIII веку са рукописним записима важним за историју, као и руске иконе. Церски манастири сведоче и о развијеном историјском обичају и смислу за задужбинска одрицања у Срба. Углед у народу су стицали и хуманитарном мисијом – тамо су удесом судбине налазили уточиште не само монаси, него и многе избеглице и ратна сирочад.

Манастир Петковица

Конак манастира Петковица

Манастирска капела у Радовашници

Конак манастира Радовашница

Фото: Љ. Грчић

Манастир Радовашница

Манастир Радовашница, с храмом посвећеним св. арханђелима Михаилу и Гаврилу, у истоименом селу под планином Цер, удаљен је 23 км од Шапца. По народном предању везује се за Немањиће, за краља Драгутина, и сматра се најстаријим манастиром овог краја. Прве поуздане податке о манастиру доноси турски попис из 1548. године. Поседи цркве Радовашница били су ослобођени свих пореза, јер су њени служитељи били царски соколари (*Хаџић А., 1970*). Постоји низ записа из 16. века који пружају податке о делатности цркве. Она се 1550 – 1551. године спомиње у домаћим изворима као "храм арханђела Михаила", када су преписиване књиге, затим, 1566 - 1567. године, итд. У турском попису из 1600. године црква у Радовашници се назива Косаник. У натпису на црквеном зиду 1561. године помиње се зворнички митрополит Павле (*Петковић В., 1950*).

Према записима на сачуваним књигама, половином XVI века овде су преписиване књиге, између осталог четири минеја и један апостол. То су: Минеј за новембар, 1550. г., који се од 1948. године чува у Библиотеци Матице српске; Минеј за март – април, из 1551. г., који се налази у манастиру Крушедол; Минеј за јануар, из средине XVI века, који се налази у Музеју Срема у Сремској Митровици. За Минеј из 1567. године, који "писа се ва подкрилије Цер планине на реци Радовашници при игуману кир Никифору ва лето 1567." се зна на основу истраживања И. Руварца (1868), али нема података о томе где се рукопис налази. Апостол из 1566. г. се данас чува у Народној библиотеци "Кирил и Методиј " у

Софији. Средином 19. века црква је имала 44 богослужбене књиге (*Синдик Н., 1993*). О манастиру има података из 1630. и 1683. године. Овде се поново преписују богослужбене књиге (1630), што доказује да је у манастиру постојала једна врста скрипторија (*Милеуснић С., 2002*). Занимљиво је да су за време готово свих ратова и великих сеоба српског народа преношене мошти општехришћанских светитеља као националне реликвије. На вест о протеривању Турака из Осијека, многи Срби из Срема и калуђери српских манастира пребегли су пред аустријском војском преко Саве у Шабац, а одатле према планини Церу. Калуђери фрушкогорског манастира Хопова понели су мошти св. Теодора Тирона преко Саве и склонили се у манастир Радовашницу (Радованштицу) под Цером, где су остали годину дана (*Руварац И., 1868*). Током своје историје манастир је више пута рушен паљен и обнављан. Манастир је запустео крајем XVII века, када су калуђери прешли у фрушкогорски манастир Бешеново. У сеоби 1690. године, пренели су велики број богослужбених предмета и црквених књига. Турци су убрзо дошли у манастир и запалили кров. Црква је била без крова све до 1779. године, када је на њему извршена прва поправка. За време Првог српског устанка, у манастиру је била болница. Обнова цркве је извршена 1825. године, када је поправљен и кров. Приликом поправке те године урезана су два натписа на греди намештеној на свод полукубета над самим олтарем. Према народном казивању, манастир је поправљен 1866. године. У Првом светском рату оштећен је кров цркве. Последња оправка крова овог манастира извршена је 1929. године о чему сведочи натпис на каменој плочи изнад западних врата. Нови конак подигнут је 1938. године. Према утврђеном катастарском премеру, манастир је 1940. године располагао укупно са 223,83 ха земље у радовашничкој општини (*Поповић А., 1940*). После Другог светског рата услед аграрне реформе манастиру је остало само 6 ха шуме и 4 ха обрадиве земље (*Радовановић В., 1994*). У Другом светском рату, 12. октобра 1941. године, Немци су минирали манастир, а остале зграде запалили. Фреске на унутрашњим зидовима су пропале пошто ја црква била сва у рушевинама. Те фреске су имале несумњиве уметничке квалитете својствене споменицима рашке школе. Манастирска капела посвећена Светој Петки, подигнута је 1948. године. Нови конак је саграђен 1964. Капела над извором подигнута је 1987/88.

Остатке цркве чине делови зидова до 2,20 m висине. На основу снимака остатака зидова може се реконструисати структура и облик грађевине. Скица основе упућује на закључак да је манастир Радовашница грађен у традицији рашке архитектонске школе. Осим тога налази се на домаку подручја у којем је настао највећи број споменика у духу рашке традиције (*Шунут М., 1991*). Храм је зидан тесаним каменом и кречним малтером. Споља и изнутра омалтерисан је и окречен. Основа му је правоугаоник (*Енциклопедија православља, 2002*). У рушевинама манастира су се очували остаци делова лука и венца са портала који говоре о постојању украса. По облику црква је једнобродна грађевина са полукружном апсидом на источној страни, суженим западним делом и једном накнадно дозиданом припратом правоугаоне основе (*Шунут М., 1991*). Над средњим делом наоса уздиже се купола чији је тамбур кубета имао округао облик и четири прозора. Наглашен централни део, постоље куполе, решење основе и просторна пластика, сачували су традицију рашке архитектонске школе (*Бошковић Ђ., 1953*). На западу је припрата нешто ужа од ширине наоса; док је спољна припрата исте ширине и правоугаоног облика као и црква. У бочним зидовима олтарског простора две полукружно уклесане нише предвиђене су за проскомидију и ђаконикон. По један прозор налази

се на јужној и северној страни наоса и северној страни спољне припрате (*Енциклопедија православља, 2002*). Црква је била изнутра дуга 18, широка 6 и висока 7 m. Споља с кубетом била је висока око 25 m (*Поповић А., 1940*).

Судећи по сачуваним деловима живописа из XVI и XVII века, храм је више пута осликаван. Према запису на кубету црква је била сликана 1799. године (*Станојевић С., 1928*). Проскомидија је била живописана 1799. године у време игумана Мојсија. Тај живопис касније је прекречен (*Милеуснић С., 2002*). У обновама крајем XVIII и првој половини XIX века учествовали су најпознатији српски молери, живописци и клесари (Петар Молер, Георгије Бакаловић, Хаџи – Рувимова уметничка дружина), што говори о величини и значају овог манастира (*Синдик Н., 1993*). Иконостас је урадио 1839. године познати српски сликар из Сремских Карловаца, Георгије Бакаловић (1786-1843). Интересантан је податак о Георгију Бакаловићу, живописцу који, препоручујући се публици у објављенију Новина сербских, каже да је "темпо у манастиру Радовашници... измоловао и позлатио" (*Вујовић Б., 1986*). Према копији са слике Георгија Лацковића из 1817. године, Бакаловић је насликао игумана Теофила из манастира Радовашница (*Јевтић М., 1980*). Страдање иконостаса и зидних слика манастира Радовашница, представља ненадокнадив губитак за српску уметничку баштину с почетка XIX века.

Почетком XIX века, пошто није било редовних школа, писменост се стицала једино у манастирима. Тако је Милош Стојићевић Поцерац у манастиру Радовашница провео три године учећи да чита и пише, а затим је био писар код Илије Марковић из Грушића, кнеза поцерског. Крајем XIX века основна школа је била у манастирском шљивику, идући у село Десић (*Поповић А., 1940*).

Међу најзначајније прилоге манастиру Радовашница пре Другог светског рата, спада велико звоно које је 1933. године подарио краљ Александар I Карађорђевић. Становници радовашничке парохије 1925. године приложили су мање звоно за спомен на изгинуле и помрле борце у ратовима од 1912. до 1918. године. Друштво кнегиње Љубице је 1932. године подарило манастиру скупоцену плаштаницу. Године 1932. становници села Беле Реке су приложили црвени барјак а црни барјак - породица Момира Недића из Десића (*Поповић А., 1940*). Нажалост, од овог драгоценог културно-историјског и црквеног објекта, после разарања у Другом светском рату, остале су само рушевине. Благодаревши подацима и фотографијама које су оставили А. М. Поповић и В. Р. Петковић, уздужном пресеку и основи према Ђ. Бошковићу и В. Кораћу, данас се може судити о његовом изгледу. Од некада веома богате ризнице, из порушеног манастира од покретних предмета сачувана је једна полумљена икона на дрвету из XIX века и једна кадионица из 1909. године (*Бошковић Ђ., 1953*). Уништене архитектонске и ликовне вредности не лишавају га истакнутог културно-историјског значаја. Комплекс је археолошки истражен, конзервиран и презентован.

Манастир Петковица

Манастир Петковица са храмом Св. Петке, налази се између церских огранака Плешевице и Парлога, недалеко од пута Шабац – Лозница. Од Шапца је удаљен око 30 km. О времену настанка постоје три претпоставке. По народном предању основао га је краљ Драгутин (*Павловић М., 1998*). По Д. С. Милутиновићу, по облику своје основе и архитектури грађење цркве „пада у доба, када је св. Сава црквом управљао, а то је у прву половину 13. века“ (*Милутиновић Д., 1885*). Олга Зиројевић

претпоставља да је манастир највероватније изграђен у време краља Драгутина крајем 13. века (*Зиројевић О., 1984*). Постоји мишљење да је подигнут крајем 14. века, односно после 1389. године пошто је кнегиња Милица пренела мошти Свете Петке у Србију (*Милеуснић С., 2002*). О манастиру постоји доста историјских података који говоре о његовом значају. Први помен о њему је из 16. века, када се у цркви записао зворнички митрополит Павле. По заповести овог митрополита ту је 1561. године, расодер Роман исписао један Типик (*Поновић А., 1940*). Овде се 1579. године замонашио Георгије, касније митрополит сегедински, који је манастиру Петковици тада даровао Типик, а 1581. године Јеванђеље. Манастир је убележен у турски попис из 1604. године, са приходом од 600 акчи (*Зиројевић О., 1984*). У манастиру је постојала преписивачку делатност у другој половини 16. века, од када су поуздани помени. О овом манастиру као скрипторијуму сведоче 4 сачуване књиге (*Синдик Н., 1993*): Типик црквени, из 1576. године данас се чува у Погодиновој збирци јавне библиотеке "Салтиков – Шчедри" у Петрограду; Законик (Синтагма Матије Властара), из 1579. г. је преписао Роман расодер по налогу сегединског митрополита Георгија. Налази се у Библиотеци Српске Патријаршије у Београду; Четворојеванђеље, из 1571. г. налазило се у манастиру Јазак до 1941. године, одакле му се губи траг; Псалтир с тумачењем, из 1590. г. преписан је по налогу и трудом Панкратија. Рукопис се данас налази у манастиру Св. Тројице код Пљеваља; Број преписаних књига је већи. Препис Законика (Синтагме Матије Властара) представља манастир Петковицу као већи и значајнији духовни центар у западној Србији. Манастир се помиње у Сопоћанском поменику из 18. века. У првој половини 18. века у Петковици је радила монашка школа (*Петковић В., 1950*). Учитељи су били јеромонаси Георгије и Јоаникије. За време Кочине крајине, од 1788. до 1791. године, у Петковици бораве аустријски официри. Манастир је запустео 1804., а обновљен 1836. године. Манастиру Петковица је за поправку ћелија Министарство одобрило да у 1857. години утроши 600 дуката цесарских. У време архимандрита Самуила (1860), за манастирски храм је речено: „Црква озидана каменом на свод с једним кубетом и звонаром, покривена је клисом који је готово иструнуо; у звонари имају два звона неједнаке величине“. У инвентару из 1871. године пише да је црква украшена молерајем вредним 36000 чаршијских гроша. У то време постојао је конак изграђен од тврдог материјала. (*Милеуснић С., 2002*). Истом манастиру је 1873. године Министарство одобрило да ради поправке цркве позајми од манастира Боговађе 8700 гроша (*Павловић М., 2000*). Стара петковачка црква би се могла реконструисати као једна од грађевина подринске групе цркава. Судаћи према сачуваном цртежу основе, црква је била решена у облику који има Троноша (*Милутиновић Д., 1885*). Црква је имала облик једнобродне, мале правоугаоне грађевине с куполом на средини, певничким трансептом испод куполе, олтарским травејем на источној страни, са полукружном апсидом на средини. Купола је била постављена на певничке сводове, на северној и јужној страни, и на лукове на источној и западној, разапете између пиластера који су образовани од чела певничких зидова. На поменутој скици нису означене никакве димензије, које се једино могу реконструисати у оквиру поменуте групе цркава (*Шунут М., 1991*). Читав склоп даје облик који подсећа на рашка решења. Стара црква је порушена 1884., а на њеном месту је 1887. почела да се гради нова, данашња црква, у којој нема остатака старе грађевине.

Нови храм св. Петке је завршен 1889. године. Ктитор новог храма био је Јосиф Куртовић, трговац родом из Шапца, а старином из Херцеговине. Нови храм триконхосног облика саграђен је на темељима старог. Црква је дуга 24, широка 8 и ви-

сока 14 m. Над олтаром је кубе а на западној страни звоник (*Поповић А., 1940*). Црква је једнобродна грађевина са истуреним певничким апсидама. Централни део храма надвишен је осмостраном куполом коју носе четири масивна стуба. Све три апсиде су изнутра полукружне, а споља тростране. На бочним странама олтарског зида постоје нише за проскомидију и ђаконикон. Над централним делом наоса уздиже се купола са кубетом чији је тамбур изнутра кружан, споља осмостран. На свакој страни тамбура налази се по један узан, лучно засведен прозор. На северној и јужној страни храма су по четири прозора. На западном делу, изнад припрате, уздиже се звоник правоугаоног пресека. На свакој страни звоника налази се по једна бифора. Храм је зидан каменом и опеком, споља и изнутра омалтерисан и окречен. Кров је на две воде, прекривен црепом (*Енциклопедија православља, 2002*). У унутрашњости цркве нарочито се својом лепотом истиче иконостас. Иконе на иконостасу, уље на платну, урадио је познати српски сликар Никола Марковић (1843-1889) из Пожаревца (*Милеуснић С., 2002*).

Од знаменитости, у манастиру се налази реликвијар у коме се чувају честице моштију свете Петке. То је барокни рад од лубљеног позлаћеног сребра, величине 25 x 18 x 5 cm, с краја 17 или почетка 18 века, а рађен вероватно у Војводини (*Археолошки споменици, 1953*). Сребрни ковчежић је уметничке израде. По угловима је украшен рељефним ликовима четири јеванђелиста. На средини позлаћеног поклопаца се налази отвор, који има облик малог крста, кроз који се испод стакла види зглавак прста ове светитељке (*Поповић А., 1940*). Поред реликвијара сачувана је и једна икона са ликом свете Петке, величине 19,7 x 21,8 cm. Рађена је на пергаменту који је причвршћен на дрво, углавном мрком и окер бојом. Икона је окована танким лубљеним месинганим лимом. По горњем и доњем рубу је натпис чији је текст узет из житија свете Петке, а по бочном рубу тече лозица (*Бошковић Ђ., 1953*). О вишевековном постојању и живом учествовању у културном и националном препороду народа овог краја сведоче иконе и други сакрални предмети познатих иконописаца и мајстора, посебно из времена обнављања српске државе у првој половини 19. века, који се чувају у манастирској ризници. У манастиру се чувају иконе, дело познатог мајстора, Михаила Константиновића из Битоља, из 1825. године (*Мојсиловић С., Вујовић Б., 1987*). У манастирској ризници се чува велики број црквених књига, икона и богослужбених предмета. У драгоцене примерке уметничких вредности спадају Св. Јеванђеље у сребро-позлаћеном окуву, оковано у Србији; оковано Велико Св. Јеванђеље штампано у Кијевопечерској Лаври 1848. године. Добро је очуван примерак Библије са два предговора које је у Острогу саставио Герман Данилович. Сачуване су икона Пресвете Богородице из 1825. године, икона Успенија Пресвете Богородице из 1825., икона Тајне вечере из 1856., икона св. Архангела Михаила, икона Свете Тројице. У писму Министру просвете, Стојан Новаковић наводи да је 1865. г. у манастиру Петковица, у Шабачком округу, видео две књиге из старих српских штампарија: Псалтир у малом формату, а у великом формату, Триод, на два ступца на страни штампана (*Кићовић М., 1860*). У манастиру се чува више књига са записима приложника: Псалтир из 1742. (приложен 1747); Пролог из 1798., Триод из 1860., Октоих (штампан у Москви 1857) приложен 1862., Минеј (штампан у Москви 1758), икона св. Саве из 1868. године. Јеврем Обреновић, кнез шабачке, ваљевске и београдске нахије, приложио је 1824. године Празнични Минеј (штампан у Москви 1785). Ректор и професор Богословије, Митрополит скопски Фирмилијан, 1896. године подарио је манастиру св. Јеванђеље. Од приложених предмета сачувани су ручни велики сребрни крст из 1871., два посребрена свећњака из 1889., огромни престо-

ни крст, уметнички израђен од дрвета са позлатом. Ктитор цркве Јосиф Куртовић, покљонио је својој задужбини 1. јануара 1899. два месингана свећњака исте висине. Краљица Наталија, супруга краља Милана и мајка Александра Обреновића, 1892. године даровала је манастиру посвећеном преподобној мајци Параскеви, својом руком рађен вез. Овај вез на свиленом белом платну дужине 131 cm и ширине 38 cm, краљица Наталија је радила у Бијарицу. На њему су разнобојном свилом уметнички извезене ружине гране са цветовима. Краљичин вез је 1914. године урамила Даница Ђорђа Куртовића из Шапца.

За време игумана Самуила, 1858. године, саграђен је нови конак на спрат, који има 23 одељења, од којих 10 ћелија за монахе. Манастир је страдао у Првом светском рату. Св. Петка је до 1936. године била парохијски храм, а тада је поново претворена у манастир. После Октобарске револуције, у Петковицу је дошао руски епископ Венијамин и манастиром управљао до 1929. године. Од 1930. до 1933. године у манастиру борави игуманија Сидонија, која је овде основала женски манастир. У то време у манастиру живе 23 руске монахиње и 12 српских монахиња које одавде одлазе у манастир Жичу, а Петковица остаде мушки манастир. У женски манастир је поново преобраћен 1951. године (*Павловић М., 1998*). Црква је реновирана, постављена су нова звона, обновљен је стари и саграђен нови конак. Данас је то лепо уређен манастир са однегованом цветном баштом и украсним дрвећем. Године 2005. асфалтиран је пут од цента села до манастира (око 1300 m) и изграђен паркинг (500 m²). Манастирска непокретна имовина износила је пре Другог светског рата око 695 ha у две општине, петковачкој и рибарској (*Поповић А., 1940*), а послње Другог светског рата само 10 ha (*Радовановић В., 1994*).

Манастир Чокешина

Манастир Чокешина с храмом посвећеним Пресветој Богородици налази се у истоименом селу, на Чокешинској реци (чије је друго име Јерез). Представља споменик културе од националног значаја. Смештен је у живописном амбијенту, испод церског виса Кумовца и брда Старца. Удаљен је 7 km од Прњавора (од пута Шабац-Лозница) односно 34 km од Шапца. Чокешина је знаменито место из Првог српског устанка, када су 1804. приликом одбране од Турака погинули чувени српски јунаци, браћа Глигорије и Димитрије Недић са око 300 бораца. По народној традицији оснивање манастира везује се за Милоша Обилића. Јоаким Вујић, који је у овом манастиру био 1826. г. у свом "Путешествију" каже да је "древни основатељ овог манастира био Милош Обилић" (*Вујић Ј., 1828*). Према народном предању и веровању, поред цркве се налазила кула Милоша Обилића, која је порушена 1804. године, када је и сам манастир страдао. На источној страни цркве, неколико метара удаљено од потока, налазили су се остаци њених зидина (*Чутић Ј., 1900*). Први писани подаци о манастиру потичу из XV века, када је припадао мачванском властелину Богдану Чокешу, по коме је изгледа и добио име (*Јанићијевић Ј., 1998*). Касније, Стеван Томашевић, потоњи краљ Босне, даровао је 14. октобра 1458. године, великом логотету Стефану Ратковићу, између осталог и село Чокешину са црквом. Мачвански кнез Радослав, који се помиње 1533. године купио је Јеванђеље, које је у манастиру Радовашница преписао јеромонах Лука 1541. године и покљонио манастиру Чокешина (*Павловић М., 1998*). У турским пописима манастир се помиње са својим поседом 1548. и 1604. године. Обавеза манастира према турској власти била је 800 акчи годишње (*Милеуснић С., 1995*). Овај манастир је био расадник

писмености. Почетком XVIII века, ђаци су "учили књигу" код игумана Василије (Руварац Д., 1905).

Манастир је харан и обнављен из темеља неколико пута (1785, 1820-1823, 1866). У време Карађорђевог устанка, храм је спаљен и опљачкан (Павловић М., 1998). У близини манастира код Липова потока, више брда Џајевца, одиграо се 16. априла 1804. године, на Лазареву суботу, познати Бој на Чокешини између српских устаника и надмоћне турске војске из Босне. Ово место је немачки историчар Леополд Ранке назвао "Српски Термопили" а Филип Вишњић опевао у песми "Бој на Чокешини". Чокешински калуђер Василије Поповић је после битке сахранио 303 погинула српска борца и записао њихова имена, укључујући и браћу Недић који су их предводили (Павловић М., 1998). У манастирској порти, подигнута је спомен-костурница у коју су 7. новембра 1890. године пренете кости погинулих бораца. Сваке године на Лазареву суботу одржава се помен изгинулим ратницима (Милеуснић С., 1995). Године 2004. је обележено 200 година од Чокешинске битке. Према запису урезаном на мраморној плочи, манастир су у потпуности обновили књаз Милош и његов брат Јеврем између 1820. и 1823. године. Залагањем игумана Хаци Константина Вујанића, а уз помоћ кнеза Милоша Обреновића и његовог брата Јеврема, подигнута је нова црква на темељима старе. Цркву је од 1820. до 1823. године зидао мајстор Антоније Талијан (Милеуснић С., 2002). Према кореспонденцији Јеврема и Милоша Обреновића из 1820. године, није било лако наћи мајсторе за обнову овог манастира. Милош је препоручио Милутина неимара, "ко је крагојевачку цркву и Савинац зидао" (Ђорђевић Т., 1925). Кнез Милош је за градњу манастира Чокешине дао 12.632,03 гроша. Манастиру Чокешини су 1866. године одобрена средства за покривање цркве плехом, поправку ћелија и поправку цркве (Павловић М., 1998).

Црква грађена у стилу моравске градитељске школе, димензија 23 m дужине, 6 m ширине и 8 m висине. Има три кубета и покривена је лимом (Поповић А., 1940). У црквеном поду су очуване две камене плоче са плиткорелефном декорацијом. Мogle би да буду из XV века, али имају више аналогја у XVI и XVII веку (Бошковић Ђ., 1953). По укупном архитектонском склопу, то је невешта творевина са доградњама и изменама, које су вршене током неколико временских раздобља По унутрашњем простору и распореду, црква манастира Чокешине увелико подсећа на развијени облик триконхоса са уписаним крстом, над чијим се средишним делом издиже полигонална купола. Олтарска апсида споља је петострана, док су певничке апсиде тростране. Куполе над певничким апсидама су касније дограђене. Припрату надвисује звоник квадратне основе (Милеуснић С., 2002). Иконостас је прављен 1834. године. Састоји се од високе олтарне преграде, скромно украшене позлаћеним и бојеним дуборезом, која носи 56 икона. Иконе су дело познатих мајстора, Михаила Константиновића из Битоља и његовог помоћника Николе Јанковића из Охрида, који су исте године завршили украшавање манастира Троноша. (Мојсиловић С., Вујовић Б., 1987). Иконе су рађене на дасци, темпером и златом. Завод за заштиту споменика културе Србије је заштитио три вредне иконе и хорос: Икона Христа на престолу, рад Михаила Константиновића из прве половине XIX века (45 x 66 x 3 cm, темпера на дрвету); икона Сведржитеља, настала у Русији у XIX веку (25 x 32 x 2 cm, темпера на дасци); икона Убруса, настала у радионици Јање Молера из 1826. године (28 x 39 x 2 cm, темпера на дрвету). Хорос површине од 50 cm, израђен од дрвета, позлаћен је. Из златне купе излази шест ланаца који држе двоструки златни стилизовани цвет из којег је некада излазило шест свећњака.

Манастир је имао и мајдан гранита који је издавао под закуп. Близу манастира је 1938. године саграђена манастирска воденица Пре Другог светског рата манастир је имао укупно 566,14 ха земље (*Поповић А., 1940*). Уз манастир налази се и двоспратни конак са 16 одељења, подигнут по пројекту М. Коруновића 1928. године, на месту старог дотрајалог конака, подигнутог почетком XX века (омањи конак, подигнут је 1935. године) (*Поменик, 1940*). У њему је током Другог светског рата била смештена болница Подрињског партизанског одреда. Конак су Немци бомбардовали септембра 1941. године, а обновљен је 1962. године. Црква је поправљена 1955. године (*Тодоровић Д., 1998*). Године 1950. обновљена је и спомен костурница (*Милеуснић С., 2002*). Код манастира је гроб Хаџи Константина Вујанић (родом из Липолиста; сахранио браћу Недиће са саборцима на Липовцу), који је умро 18. маја 1826. године (*Чутић Ј., 1900*). Чокешина је мушки манастир. Црквена слава је Мала Госпојина.

Манастир Каона

Манастир Св. Архангела Михаила и Гаврила у Каони, спада међу најугледнија духовна средишта западне Србије. Смештен је између брда у Поцерини, "на једној заравни усред шуме", 3 km од села Каона и 5 km од Драгиња, у изворишном делу реке Тамнаве. Од пута Шабац – Коцељева – Ваљево, удаљен је 27 km. Посвећен је св. арханђелима Михаилу и Гаврилу. Каона је средњовековни манастир, настао у 14. веку, а прва црква саграђена на овом месту датира из друге половине XI века. Народна традиција казује да је манастир саградила Иконија, сестра косовског јунака Милоша Обилића. Према предању, Милошове сестре Иконија и Вида, пратиле су брата на Косово. Иконија је саградила Каону а Вида манастир у Видојевици, који данас не постоји (*Летонис, 1998*). Први писани помен о манастиру Каони потиче из турског пописа из 1548. године, када је регистрован као "Каона са црквом". Ову цркву бележе сви пописи до 1624. године. Помиње се 1727. године у вези са рукополагањем за ђакона а потом и за свештеника, извесног Милована из Ваљева (*Милеуснић С., 1995*). Јоаким Вујић који је био у манастиру 1826. године, пише да је обновљен, 1756. године. Затим каже да је из овог манастира дошао у село Белотић, "а из овог у општежитељни манастир, зовоми Добриња" (данас претворен у цркву у Криваји) (*Вујић Ј., 1828*).

Стара манастирска црква води порекло из друге половине XI века. Грађена је од камена, а покривена даском-клисом. Манастир је на средини више солеје имао једно кубе. Уместо прозора били су прорези као за пушкарнице. Био је живописан пред устанак Карађорђевог (*Поповић А., 1940*). Почетком 19. века храм је имао кубе и припрату и био је живописан (*Енциклопедија православља, 2002*). У време игумана Григорија 1756. године извршена је опсежнија обнова (*Летони, 1998*). Манастирску цркву је 1776. године живописао сликар Теодор Стефанов Гологлавац (из села Гола Глава код Ваљева). Запис на једној од две сачуване иконе гласи "*Теодор, Стефан Гологлавац, писа 1776. године*". Турци су после пропасти Првог српског устанка, фреске изболи копљима и нацацима (*Летонис, 1998*). Две сачуване иконе су Апостол и Скидање с крста (*Марковић Т., 2001*). Пошто су фреске оштећене а иконостас спаљен, урађене су нове двери 1830. године, дело мајстора Михаила Константиновића из Битоља (који је 1834. године живописао манастир Троношу). Двери је манастиру приложио Филип Марковић из Муратовца, данашњег Матијевца (*Павловић М., 1998; Мојсиловић С., Вујовић Б.,*

1987). У једном судском предмету из 1836. године – пише да је манастир Каона подигнут у потоку између два брда, да је зидан од камена и да се налази у лошем стању (*Група аутопра, 1983*). Данашња црква саграђена је у византијском стилу 1892. године, пошто је првобитна услед дотрајалости срушена 1888. године (*Поповић А., 1940*). Претпоставља се да су се пре изградње звоника 1911. године, звона налазила у кубету цркве, изнад западних врата (*Летонис, 1998*). Црква је грађена од камена и опеке и освештана 1913. године. Храм има два кубета покривена бакром. Кров манастира покривен је ферцинкованим плехом. Црква има двоја врата: западна и јужна са по четири крила. Има прозоре од гвожђа и стакла. Патосана је цементним плочама. Сва је изнутра живописана, са лепим иконостасом. Црква је изнутра дуга 17, широка 10 и висока 9 m; споља је висока 16 m. Споља је омалтерисана и окречена. У цркву је 1998. године уведено подно грејање. Цркву је живописао и иконе радио Симо Јекић из Брчког, под управом Настаса Стефановића, о чему сведочи натпис на зиду звоника (*Поповић А., 1940*). Нарочиту вредност представља шест фресака руског сликара Андреја В. Биценка из 1945. године, на којима су приказане фигуре светитеља: Св. Георгије, Св. Јован Крститељ и Св. мученик Димитрије, Св. Стефан, Св. Архангел Михаило и Св. Сава (*Т. Марковић, 2001*). У пролеће 1998. године, познати иконописци, Драган Марунић и Ђакон Никола Лубардић, започели су ново фрескописање цркве. Сав дуборез у цркви: иконостас, улазна врата, певнице, тронове и остало, урадили су протосинђел Доротеј и Љубан Марић из Лелића. Данас је црква Светог архангела Михаила потпуно реновирана и наново осликана. У време Првог српског устанка манастирски конак је био претворен у болницу, где је лечен и умро буљубаша Живко Дабић, рађен у боју на Лозници 1807. године. Манастир је вршио "улогу и барутног и оружног слагалишта" одакле се разносило оружје и муниција за сва бојишта поред Дрине и око Шапца и Ваљева. Приликом градње нове каонске цркве 1892. године, узидани су у њене темеље и спомен плоче кнеза Ранка Лазаревића и буљубаше Живка Дабића.

У саставу манастира осим цркве Св. Архангела Михаила, су спомен црквица великомученика Авакума, крстионица, симболична Витлејемска пећина, црква Васкрсења Господњег, капела посвећена Пресветој Богородици. Спомен црквица великомученика Авакума подигнута је 2000. године, поводом двеста година од погибије кнеза Ранка Лазаревића, на месту где је он сахрањен. Нови конак са капелом посвећеном Успенију Пресвете Богородице, завршен је и освештан 1967. године. Градња великог конака са трпезаријом завршена је 1975. године. Источник воде каонске у подножју природног амфитеатра, уређен је 1984. године. На зиду источника, урађен је мозаик Исуса Христа. Вода са Каонског извора има увек исту температуру од 11⁰С и верује се да је лековита за очи. Крстионица, подигнута изнад Каонске реке у природном амфитеатру, у ранохришћанском стилу, прва у Србији после седам векова, по узору на крстионицу из Тебе Тесалијске, завршена је и освештана 1985. године. Крстионицу је пројектовао професор др Предраг Ристић, коме је 1990. године додељен орден Светог Саве У долини под манастирском црквом створено је Каонско језеро, поред кога је подигнута симболична Витлејемска пећина, по угледу на место рођења Господа Исуса Христа У жељи да се сачува обичај постављања крстова на раскршћима, манастирско братство је 1983. године обновило дотрајали дрвени крст у центру Каоне. Нови крст израђен од мермер-праха и белог цемента, тежак око 150 kg и дужине око 1,5 m, постављен је на стуб висине 4 m. У њега је уграђен мали дрвени крст са Христовог гроба и још неколико светиња из Јерусалима. Собрашница, кружно полигонално здање у коме је

велики округли сто за госте, подигнута је 1983. године. Црква Васкрсења Христовог уз ново манастирско гробље, саграђена је крајем 2006. године, када је изграђен нови асфалтни пут до манастира у дужини од 3 km, уређене прилазне стазе и проширен паркинг простор. У ризници манастира чувају се многи предмети културно-историјског значаја (иконе које су припадале иконостасу из 1766. године, богослужбене књиге од 1686. до 1855. године). У плану је изградња нове зграде, у којој ће бити смештена библиотека и ризница. Одлуком Светог архијерејског синода 1996. године, задужбина св. Владике Николаја Велимировића у Лелићу претворена је у манастир, који је постао метох манастира Каоне. На Тројице, 2005. године, у храм Св. архангела Михајла, положен је делић моштију Преподобне мајке Параскеве, који је из Аустралије донео епископ аустралијско-новозеландски Милутин Кнежевић (*Летпис, 1998*). Владика Милутин, који је у Каони службовао више од 40 година, донео је делове моштију 17 светитеља (св. апостола Јакова – брата Господњег и Тимотеја, светитеља Василија Великог, Јована Златоустог, Козме и Дамјана, Свештеномученог Дионисија Аеропагита, Преподобних Атанасија Атонског, Теодора Студита и Преподобних мученика Саваитских, светих великомученика Димитрија, Пантелејмона, светих мученица Варваре, Екатерине, Анастасије, Христине и свете Луције), које је Руска загранична црква даровала манастиру Св. Саве у Илајну, у Аустралији (*Глас Подриња, јун, 2005. године*). Манастирска слава је св. Архангел Михаило а сабор се одржава на Велику Госпојину.

У Првом светском рату запаљени су црквена архива и протоколи и однета су два звона. После Другог светског рата одузето је 120 хектара манастирске земље. Од 1962. године до данас овај велелепни српски срењовековни манастир је обновљен и данас спада међу најуређеније и најпосећеније манастире у Србији. Године 1992. обележена су два јубилеја: 600-годишњица оснивања манастира Каона и стогодишњица садашње манастирске цркве. Тада је Патријарх Павле одликовао манастир орденом Светог Саве за његове заслуге кроз историју. Од 1977. године у манастиру Каона је организована настава веронауке, а од 1993. до 1995. године ту је радила прва година богословске школе. У манастиру Каона монаси израђују православне иконе, препознатљивог руско-византијског стила. Такође у манастиру се производе свеће и посебно украшене славске свеће од чистог воска, као и манастирска ракија "Каончанка".

Закључак

Мачва, Шабачка Посавина и Поцерина одликује се густом мрежом објеката и места за религиозни туризам. Може се тврдити да баш објекти религијског туризма, заједно са историјским, формирају у највећем степену њену специфику. Нарочито је леп њихов околни ландшафт, с лепим шумским комплексима, сеоским пејсажима и величанственим панорамама. Најстарији религиозни објекти овог подручја се налазе у Поцерини, која је удаљена од путева и покривена шумама, била уточиште народа и чувар културне баштине. Због наднационалних обухвата религија, њихове институције у периоду туђе власти су успевале да сачувају део националног духа, да спасу од оштећивања и уништавања многе културне вредности. У време под турском влашћу, православни манастири Цера су сачували много историјски вредних рукописних књига, украса, реликвија, у њима се стварала култура и дух препорода, писане су прве странице националне историје. Због тога,

осим религиозне и спознајне функције, они имају такође патриотску и васпитну улогу. Сложена и бурна историја, архитектонске и ликовне лепоте поцерских манастира, као и њихова улога као духовног средишта народа овог краја током неколико векова, допринели су да се Цер каткад изједначава са Фрушком Гором. Зато је у Мачви, шабачкој Посавини и Поцерини неопходно осмишљавање тесне узајамне везе између религије, културе, историје и туризма а са тим и духовних основа савремене тржишне економије. Посета церским манастирима се данас повезује с посетама других културно-историјских споменика, који су део културне географије западне Србије. На основу специфичних физичко-географских, културно-историјских и економских особености, Мачва, Шабачка Посавина и Поцерина има довољно потенцијала да се оформи као специфична, самостална туристичка дестинација

Литература

- Бошковић Ђ. (уредник) (1953): *Археолошки споменици и налазишта у Србији I*, Западна Србија, Београд, САНУ, Грађа, књ. IX, Археолошки институт, књ. 2, Београд.
- Вујић Ј. (1828): *Путешествије по Србији*, Будим, (репринт Г. Милановац, 1999).
- Вујовић Б. (1986): *Уметност обновљене Србије 1791 – 1848*, Библиотека уметнички споменици, Београд.
- Грчић М. и Грчић Љ. (2002): *Мачва, Шабачка Посавина и Поцерина*, Географски Факултет, Београд.
- Група аутора (1983): *Посавотамнава*, Шабац.
- Ђорђевић Т. (1925): *Живот и обичаји народни*, књига 15, Архивска грађа за занате и еснафе у Србији, СКА, Српски етнографски зборник, 33, Београд.
- Енциклопедија православља*, (уредник Д. Калезић), «Савремена администрација» Београд, 2002.
- Зиројевић О. (1984): *Цркве и манастири на подручју Пећке Патријаршије до 1683. г.* Београд.
- Јанићијевић Ј. (1998): *Културна ризница Србије*, Београд.
- Јевтић М. (1980): *Културне прилике у Шапцу и околини од 1815 – 1914. године*, Шабац у прошлости, Шабац.
- Кадријевић А. (2007): *Један век тражења националног стила у српској архитектури*, Грађевинска књига, Београд.
- Кићковић М. (1860): *Историја Народне библиотеке у Београду*, Београд.
- Коларић М. (1958): *Георгије Бакаловић (1768-1843)*, Зборник радова Народног Музеја, Београд.
- Марковић Т. (2001): *Рад Андреја Б. Биџенка у Шапцу, Ориду, Каони и Шабачкој каменици*, Музеум, Народни музеј Шабац.
- Милеуснић С. (1995): *Водич кроз манастире у Србији*, СКЗ, Београд.
- Милутиновић С. Д. (1885): *О старини манастира Петковица*, Старица, II/3, Београд.
- Мојсиловић С., Вујовић Б. (1987): *Манастир Троноша*, Београд.
- Нешков М. (2008). *Религиозен туризъм – възникване, същност и съвременни форми*, Религиозният туризъм, Варна.
- Nolan, M. L. And Nolan, S., (1992): *Religious Sites as Tourism attractions in Europe*, Annals of tourism Research, Pages 68-78, Vol. 19, Issue 1, Pergamon Press, USA.

- Павловић М. (1998): *Манастири Шабачко-ваљевске епархије*, Православна хришћанска заједница, Шабац.
- Поповић А. (1940): *Поменик Шабачко-ваљевске епархије*, Први део, Београд, 1940.
- Петковић В. (1950): *Преглед црквених споменика кроз повесницу српског народа*, САНУ, Пос. изд., књ. 157, Одељење друштвених наука. Нова серија, књ. 4, Београд.
- Радовановић Б. (1994): *Шабачка Посавина и Поцерина, антропогеографска испитивања*, Нови Сад.
- Руварац Д. (1905): *Митрополија београдска око 1735*, Споменик Српске краљевске академије XLII, Београд.
- Руварац И. (1868): *О каталозима пећких патријарха*, Гласник Српског ученог друштва, књ. VI, св. 23. Београд.
- Синдик Н. (1993): *Два скрипторијума са планине Цер из друге половине XVI века*, Ваљево – постанак и успон градског средишта, научни скуп, Народни музеј Ваљево.
- Станојевић С. (1928): *Народна енциклопедија*, III књ, Загреб.
- Тирић В. (уредник), (2006): *Споменичко наслеђе Колубарског и Мачванског округа*, Ваљево.
- Тодоровић Д. (уредник) (1998): *Чувари баштине*, Завод за заштиту споменика културе Београд.
- Ханџић А. (1960): *Град Шабац и његова нахија у првој половини XVI вијека*, Чланци и грађа за културну историју Источне Босне, књ. IV, Тузла.
- Чупић Ј. (1900): *Манастир Чокешина*, Весник српске цркве, Београд,
- Шупут М., *Споменици црквеног градитељства, XVI-XVII век*, Филозофски факултет, Институт за историју уметности, Београд, 1991.
- Глас Подриња*, јун, 2005. године.

Ljiljana Grčić

MOUNTAIN CER MONASTERIES – THEIR CULTURAL AND HISTORICAL SIGNIFICANCE AND THEIR TOURISTIC VALUES

Summery

In Mačva, Šabačka Posavina and Pocerina (Western Serbia) are several object for religious tourism, including 4 old monasteries on the slopes of mountain Cer. It can be argued that the objects of religious tourism, together with historical, presented the fullest extent of the specifics of the landscape. Especially nice is their surrounding area with forest complexes, rural landscapes, viewing points and panoramas. The oldest religious buildings in this area are the monasteries, which were the guardians of cultural heritage and national spirit. At the time under Turkish rule, the Orthodox monasteries of mountain Cer retained many historically valuable handwritten books, ornaments, relics; they were creating the culture and spirit of the Renaissance, written the first page of national history. Therefore, except for religious and cognitive functions, they have also patriotic and educational role. Complex and turbulent history, architectural and artistic beauties of monasteries in Pocerina area, as well as their role of the spiritual centres for the people of this region over several centuries, have been contributed to mountain Cer sometimes be compared with Fruska Gora. Therefore in Mačva, Šabačka Posavina and Pocerina necessary design and close the connections between religion, culture, history and tourism and with it the

spiritual basis of modern market economy. Visits to monasteries of mountain Cer are now associated with visits to other cultural and historical monuments, which are part of the cultural geography of Western Serbia. On the basis of specific physical-geographical, cultural, historical and economic characteristics, Mačva, Šabačka Posavina and Pocerina has enough potential to establish a specific, independent tourist destination.